LUND UNIVERSITY

Review av "Kor och Människor"

Gooch, Pernille

Published in:
Rig

2006

Link to publication

Citation for published version (APA):
Gooch, P. (2006). Review av "Kor och Människor". *Rig*, *89*(2), 97-100.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

då stora ekonomiska värden finns förknippade med sporten. Utifrån ett nedlagt djurplågerimål, då en travhäst piskades i samband med tävlingar år 1979, konstaterar författaren att hästhållningen blivit instrumentaliserad och att det idag saknas förmåga att sätta sig in i djurs lidande inom detta sportsammanhang. Att den aktuelle travtränaren blev frikänd, till skillnad från vad fallet var i många av bondesamhällets rättsliga mål, uppfattar Cserhalmi alltså som ett tecken på att produktionen idag tillåts gå ut över empatin. Tyvärr känns den svidande kritik som författaren levererar till travsporten en aning malplacerad. En händelse från 1979, hur obehaglig den än är, kan knappast betraktas som representativ för dagens hästhållning. Mycket i inställningen till hästarna och även i djurskyddet har förändrats under de senaste decennierna, vilket inte minst sportens expansion och ökande mediefokus bidragit till. Att därtill dra slutsatser om travsportens beskaffenhet utifrån ett enda fall uppfattar jag som problematiskt ur metodologisk synvinkel. Denna avslutande analys bidrar inte med något för avhandlingens frågeställningar, varför den hellre kunde ha uteslutits.

Avhandlingens styrkor ligger framför allt i avsnittet om våld. Här är analyserna som mest förutsättningslösa och ny kunskap produceras. Kontraktsmodellen är genomtänkt och berikar förståelsen av dåtidens relationer mellan människa och djur, samtidigt som den också kan appliceras på ett modernt samhälle. Likaså är diskussionen kring hur empati och produktion jämkades samman för att utforma en såväl ekonomiskt som känslomässigt hållbar djurhantering, mycket intressant och givande. Något mindre trovärdig känns avsnittet om svältfödning, främst på grund av Cserhalmis så uttalade vilja att motbevisa tidigare forskning på fältet, vilket sker på bekostnad av dynamik och komplexitet. Även om författaren har många poänger här, blir intrycket ibland något tendentiöst. Då svaren på Nordiska museets frågelista tenderar att bekräfta den bild som Cserhalmi vill avvisa, krävs det ibland väl långsökta tolkningar för att avfärda det uppenbara. Den kulturvetenskapliga analysen glider då gärna över i biologiska förklaringar kring hur kornas magar fungerar, vilket känns som en is väl tunn att beträda, eftersom författarens kompetenser torde ligga inom det humanistiska snarare än det naturvetenskapliga området.

Sammantaget utgör Niklas Cserhalmis avhandling spännande läsning för den som intresserar sig för djursyn inom olika kulturer och tider. Även om en väl lång inledning kan upplevas som svårforcerad, är de mer empiriskt inriktade delarna lättillgängliga och medryckande.

Sara Berglund, Lund

Carin Israelsson: *Kor och människor: Nötkreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914.* Gidlunds förlag, Hedemora 2005. 309 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-699-6.

Vid genomläsningen av Carin Israelssons avhandling kom jag att tänka på följande historia, som under ett fältarbete berättades för mig av en nordindisk herde på vandring med sin buffelhjord: När Gud skapade buffeln gav han den en mycket stor mage. Buffeln var bekymrad över detta och frågade Gud: ”Hur skall jag klara av att fylla denna stora mage?” Men Gud svarade: ”Oroa dig inte, jag skall fästa något på dig som kommer att få människan att ta hand om dig.” Israelssons avhandling handlar om kor och inte om bufflar, men problemet var detsamma för landsbygdens folk i Sverige på 1800-talet som för dagens herdar i Himalaya; att fylla boskapens stora idisslande mage, varje dag, året runt, år efter år. För båda grupperna har också det av Gud utlovade utbytet ofta varit mer av ett löfte än något faktiskt existerande. Människorna har tagit hand om sin boskap i en evig kamp mot svält och död och har, sett med vår tids ekonomiskt rationella ögon, ofta fått väldigt lite i gengäld.

Detta ändlösa slit kommer starkt fram i Israelssons bok. Hon skriver om en tid, för inte så väldigt länge sedan, då nästan alla människor i Sverige hade kor i sin omedelbara närhet. Hon har presenterat avhandlingen inom ämnet agrarhistoria vid avdelningen för agrarhistoria, SLU, Ultuna. Israelssons studie är en av flera avhandlingar om relationen mellan kor och människor som nyligen lagts fram (Niklas Cserhalmi, 2004; Jutta Falkengren, 2005). Avspeglar detta ett nytt intresse för relationen mellan människan och hennes boskap och för betydelsen av djurskötsel inom jordbruket? Jag hoppas det. Detta är en del av jordbrukshistorien som tidigare ofta har förbisetts. Här finns mycket kvar att studera både i ett historiskt och i ett nutida perspektiv. Det är därför mycket intressant att få i sin hand en avhandling som handlar om den praktiska hanteringen av kor i ett historiskt perspektiv. Israelssons ämne är skötseln av nötkreatur och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar under perioden 1850–1914. I förordet skriver hon att hon har koncentrerat sig på hur människorna

arbetade med djuren, medan kollegan Niklas Cserhalmi, som har studerat samma period och till stor del har utgått från samma arkivmaterial, främst har ägnat sig åt hur människorna tänker om djuren. Det är således till största delen djurrelationens materiella aspekter som här presenterats. Det är en för boskapsskötseln mycket intressant period som tas upp: omvandlingen av jordbruket från mitten på 1800-talet, då nya produktionsmetoder och avelsmetoder efter skiftet leder till nya former för kreatursskötsel, samt ökad efterfrågan på mjölkprodukter. Det är perioden då jordbruket går från att vara främst en lokal företeelse till att bli en nationell angelägenhet. Det är också övergången från självförsörjningskon, den härdiga, småväxta lantraskon, till avsalukon, den specialiserade mjölkkon. Då boskapen tidigare hade setts som kvinnans domän med en undanskymd plats inom hushållssfären blev kreatursskötseln under perioden en viktig ekonomisk faktor för jordbruket. Det fanns som en del av ”tidsandan”, skriver Israelsson, en hel rad värdeladdade uttryck om kreatursskötseln, där det gamla systemet sågs som negativt och ”lågtstående” och det nya systemet, som höll på att växa fram, betraktades som positivt och ”högtstående”.

Intressant är att Israelsson pekar på kons viktiga betydelse för såväl obesuttna som besuttna under 1800-talets senare hälft. Hon kan därmed ”med kor som utgångspunkt” belysa villkoren för småfolken på landsbygden på ett helt annat sätt än om perspektivet hade riktats mot jorden och åkern som annars för det mesta har fått stå i centrum i jordbrukshistorien. Istället för att använda uttrycket ”gård” använder hon ofta benämningen ”enhet” om de ställen där man höll kor. Hon får således med backstugusittare, statare och andra grupper som inte hade tillgång till egen mark. Hypotesen är att fattiga inte hade de resurser som krävdes för att förändra kreatursskötseln i riktning mot mjölkproduktion för avsalu och att det därmed kom att existera två olika system, ett självförsörjningssystem med få kor per enhet och ett avsalusystem med stora besättningar riktat mot den framväxande mejerinäringen. Avhandlingen bygger på polariseringen mellan dessa två system och har tre centrala frågeställningar: 1. Att utskilja vilka kategorier på landsbygden som höll kor och storleken på besättningarna. 2. Att undersöka förhållanden och skillnader i den praktiska kreatursskötseln inom självförsörjnings- och avsalusystemen. 3. Att se på vilka funktioner korna hade för samhället och för den enskilde. Källmaterialet är främst Nordiska museets frågelista Nm 60 om boskapsskötsel, bouppteckningar och gårdsräkenskaper. Israelsson har använt fyra olika nivåer i sin studie. Från Sverige som helhet går hon ned på häradsnivån, där hon studerar Oppunda härad i västra Södermanland och Ärlinghundra härad i sydvästra Uppland. Sockennivån representeras av Alsike socken i Ärlinghundra härad och uppgifter om enskilda besättningar tas från olika källor i materialet samt från arkivmaterial om herrgårdarna Krusenberg och Ultuna i Uppland. En annan källa på gårdsnivå är en bondedagbok som skrevs under åren 1875–1923 av en hemmansägare i Jönköpings län. Israelsson har också utfört en intervjustudie för att komma åt begreppet ”koöga” och hon har gjort odlingsförsök på den egna gården för att ”rekonstruera” och analysera ”historiska foder”.

Under 1800-talets senare hälft växte efterfrågan på mjölk både för inhemskt bruk och för export, där det främst var fråga om export av smör. Mejerinäringen växte fram och det blev lönsamt för jordbruket att producera ett överskott för avsalu. Mjölk kunde nu direkt omsättas i kontanter. Detta möjliggjordes, som Israelsson skriver, genom ett ökat antal kor och genom högre mjölkavkastning per ko. Kreatursskötseln expanderade och effektiviserades med ”förbättrad utfodring”, ”bättre och större ladugårdar” och genom import av nya högavkastande boskapsraser. Med ett ökat foderbehov ändrades också åkerbruket, där odling av näringsrika fodergrödor kom att ingå i växtföljden samtidigt som ängsarealen gick tillbaka. Internationaliseringen ökade då Sverige exporterade smör och importerade oljekraftfoder åt sina kor så att de kunde producera smöret. Exempelvis var importen av oljekraftfoder trettio gånger så hög 1912 som genomsnittet för åren 1871/75. De förut så förbisedda kreaturen uppmärksammades av samhällets övre skikt och blev ”en nationell angelägenhet som skulle bidra till en god cirkel av investeringar, produktion och välmående” (s. 66). Intressant är att Israelsson pekar på hur tidens rastänkande kom in i kreatursskötseln tillsammans med uppifrånperspektivet. Redan på 1840-talet fanns tanken att den inhemska boskapsstammen mer eller mindre hade förstörts för alltid pga. dålig utfodring och skötsel och att det därför var nödvändigt att importera avelsdjur utifrån. Importen av framför allt tjurar under perioden gjorde att besättningarna efter hand kom att bestå av större och större andelar korsningsdjur. Vid boskapsutställningar och premieringar bekräftades framgångarna för de lantbrukare som kunde visa fram djur som passade tidens ideal. Ett helt nytt specialiserat språkbruk växte fram kring kobedömningarna, där Israelsson nämner så

många som femtio olika aspekter som, enligt en blankett på Ultuna stamhålleri, ingick i bedömningen av varje ko. Mjölken som levererades till mejeriet blev också ett ansikte utåt för lantbrukaren. Dålig mjölkhygien blev synlig och något man fick skämmas över. Korna blev därmed, skriver Israelsson, en ”kanal till folkfostran”.

Israelsson visar hur de obesuttna och deras koinnehav försvann ur statistiken i Alsike socken när deras djur räknades hos markägaren istället. Det har därför funnits en tendens att övervärdera antalet kor per enhet under den studerade perioden. Hon vänder sig istället till bouppteckningarna för att studera enskilda enheters innehav av boskap och finner att de flesta besättningar var mycket små, med bara en eller två kor. De flesta koägare hade ingen vare sig praktisk eller ekonomisk möjlighet att utnyttja de nya möjligheter som fanns inom mejerinäringen. Men kon fanns där som ett kapital, kanske det enda, gav ägaren prestige och hade många andra funktioner än att producera mjölk. De producerade också kalvar, dragkraft, kött och köttbiprodukter.

Men som jag nämnde i början så hade koinnehavet sitt pris i det eviga slitet. Och det är i beskrivningen av det dagliga arbetet som Israelsson vill få fram, individerna, både människor och djur, och samspelet mellan dem. Här kommer enskilda kor fram, som Quista, en bondko på herrgården Krusenberg. Hon inköptes i Mora och hann under sin livstid få nio kalvar och producera 15 759 liter mjölk. Hon blev en av Krusenbergs allra bästa mjölkkor och en av dem vars enkla bondbakgrund avlades bort i nya korsningsgenerationer.

Speciellt intressant finner jag dock kapitlet om utfodringen. Det är här skillnaderna mest tydligt kommer fram mellan olika kategorier av koägare. Det är också ett ämne som har fått stort utrymme i avhandlingen. Inom avsalusystemet kunde man köpa in det som inte producerades på gården medan man inom självförsörjningssystemet fick använda sådant som fanns i lokalmiljön. Detta gjorde att två helt olika fodersystem utvecklades, ”välfödning” och ”svältfödning”. Det nya fanns inom det förra. Här utfodrades kreaturen med näringsämnen i koncentrerad form, grödor från åkern som hö från insådda vallar, spannmål, halm eller rotfrukter och inköpt oljekraftfoder. På små enheter levde tidigare tiders utfodring ännu kvar under 1900-talets början, om än i en torftigare variant anpassad till tidens nyfattigdom. Fodret, med en låg koncentration av näringsämnen, bestod av biprodukter eller hämtades från utmarker eller vägkanter. Bland det som nämns finns sådant som agnar, urin, avkok på barr och blad, hästgödsel, ljung, mossa, takhalm, bark, hushållsrester och kanske någon liten näve gröpe. Allt samlades, hackades, blötlades och blandades ihop till den eviga sörpan; ett väldigt kvinnoslit och också omsorg för att hålla boskapen vid liv. Här ser vi den ömsesidiga avhängigheten mellan människa och djur.

Något som ligger Israelsson varmt om hjärtat är den närhet mellan människa och djur som skapas genom arbetet. Men samtidigt som Israelsson försöker greppa den från det historiska materialet viker den undan och förblir mera en fråga om det rent materiella i umgänget. Hon behandlar begreppet ”koöga” i ett mycket kort avsnitt. ”Gröna fingrar” är ett välkänt begrepp och det är klart att vissa människor har djur som mår bra och som producerar mera än andra under någorlunda samma förutsättningar. De har ”koöga”. Här finns en tyst kunskap som inte är avhängig av yttre materiella förhållanden och som kunde visa sig i ett plötsligt värdefullt djur i en bouppteckning från annars usla materiella förhållanden. Det är bra att frågan om koögat tas upp i avhandlingen, men den förtjänar mer än detta korta avsnitt. Närheten mellan ko och människa fångas faktiskt bäst i avhandlingens fina blyertsteckningar av konstnären Nils Kreuger. Och det är kanske så att den svårfångade ömsesidigheten bäst förmedlas genom den icke-verbala kommunikationens direkta påverkan.

Genusperspektivet finns också i avhandlingen, speciellt i avsnittet om arbetet med djuren, men kunde gärna ha utvecklats ytterligare. Dikotomierna i språkbruket kommer fram överallt i avhandlingen: kvinnligt–manligt; lågt–högt; självförsörjning–avsalu; smutsigt–rent; mörkt–ljust; liten–stor; ful–vacker; platsbundet–generaliserad; ineffektivt–effektivt; extensivt–intensivt; irrationellt–rationellt etc. Det är teoretiskt viktiga begreppspar som jag tycker Israelsson ofta behandlar utan att närmare reflektera över dem då hon använder värdeladdade ord för skötseln av djuren inom avsalu- och självförsörjningsskötseln. Det är lätt att se på den andra, antingen det gäller andra tider eller människor på andra ställen på jorden, genom vår rationalitet. Berättelsen blir därmed ännu en variant på ett klassiskt tema inom antropologin mellan kvinnlig oordning och manlig ordning. När kreaturen var kvinnornas domän var det mörkt, smutsigt och ineffektivt; när männen tog över kontrollen blev det ljust, rent och effektivt. Men är inte också det skillnaderna mellan den ”gamla tiden” och den ”nya” i ett mer allmänt perspektiv? Man skulle ha kunnat göra samma dikotomi om människornas boningar under en brytningstid då samhället polariseras

med ny entreprenörsanda å ena sidan och nyfattigdom på landet å den andra. Men i det stora hela är det en mycket tänkvärd avhandling. Israelsson har samlat ihop och analyserat ett intressant material som kommer att vara av stor betydelse för forskningen om kor och människor, både som empiri och för ytterligare teoretiska resonemang. Hennes analytiska behandling av den polarisering som äger rum under perioden mellan det hon benämner avsalusystemet och självförsörjningssystemet är oerhört betydelsefull. Här har hon utfört ett pionjärarbete och gjort en stor insats för att föra fram inte bara kons historia inom det svenska lantbruket utan, med kon som utgångspunkt, också småbrukarens och andra av landsbygdens småfolk som annars för det mesta glöms bort.

Pernille Gooch, Lund

Håkan Jönsson: *Mjölk – en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2005. 231 s., ill. English summary. ISBN 91-7139-705-1.

Håkan Jönssons avhandling i etnologi är tillkommen inom projektet *Att frammana en transnationell region* som bedrivits vid Lunds universitet och där alla de drömmar och förhoppningar som knöts till Öresund som en möjligheternas och framtidens region i samband med brobygget har studerats i retorik och praktik. Genom att analysera produktion och konsumtion av mejerivaror har författaren velat följa hur en ny ekonomi formas och tar plats i vardagen och se vilka kulturella värderingar och föreställningar som skapas i denna process. På vilket sätt flätas kultur och ekonomi samman? Vilka nya vanor, värderingar och föreställningsvärldar uppstår? Vilka nya varor och tjänster skapas och vilka försvinner eller ändrar mening?

Teoretisk inspiration har Jönsson funnit i kulturanalysen på hemmaplan vid etnologiska institutionen i Lund, men också bl.a. hos Bruno Latour och hans Actor-Network Theory (ANT). Särskilt har han tagit fasta på Latours tes om att det är föremål och teknik, materialitet, som gör samhället hållbart och som också manifesterar och upprätthåller sociala relationer. Men avhandlingen är främst en kulturanalys; mat som en förtätning eller kondensering av olika samhällsfenomen. I boken samlas en mängd olika materialkategorier. En inledande studie av nätverksbyggandet inom *Öresund food network,* övergick till den fallstudie av Øresundsfilen som inleder avhandlingen. Materialet innefattar också ett fältarbete i 20 livsmedelsbutiker i Sverige och Danmark, där Jönsson antecknade, fotograferade, provsmakade och samlade på förpackningar och slutligen bestämde sig för att koncentrera sig på produkter med mjölk som huvudsaklig råvara. Han upptäckte att de ofta salufördes som endera gammaldags, hälsobefrämjande eller lätta och snabba och bestämde sig så för att göra fallstudier av produkter som han uppfattade som typiska representanter för de olika kategorierna. Till detta kommer svaren på en frågelista från 1950 om mjölkhushållningen i ett äldre bondesamhälle. Eftersom brukarperspektivet saknades i materialet skickade Jönsson också ut en egen frågelista, *Mjölken och jag*.

I första kapitlet *Modern mjölk* utreds orsakerna till den starka ställning de stora mejeriföretagen som Skånemejerier och Arla har idag. En anledning finner Jönsson i inflytandet från samorganisationen Svensk Mjölk alltsedan 1930-talet, en annan i uppfattningen om mjölk som nyttig och hälsobringande, som fanns redan inom folkmedicinen. I en intressant avslutande diskussion pekar han på mjölk som det perfekta moderna livsmedlet. Den har en förmåga att ständigt förädlas och förbättras av modern teknologi och vetenskapliga landvinningar, samtidigt som den också förbättrar dem som konsumerar den. Den står också för ordning, uppdelning och rättvisa: grädde för sig, skummjölk för sig och genom homogenisering blir inget glas mjölk fetare än ett annat. Själva den vita färgen står för renhet, hygien, framsteg och ordning. Mjölk är materialiserad modernitet. I kapitlet *Global mjölk* redogörs för mejeridiskens expansion. Idag lanseras närmare 100 nya mejeriprodukter per år i Sverige. På 1990-talet inträdde den svenska livsmedelsbranschen på den europeiska marknaden och finsk och fransk yoghurt började ta plats i kyldiskarna. År 2000 gick Arla samman med danska Mejerisällskapet Danmark och bildade Arla Foods, som är ett av Europas största mejeriföretag. Och det är här som Øresundsfilen dyker upp. Den lanserades nämligen av Skånemejerier samma dag som fusionen ägde rum och Öresundsregionen framstod som en ny potentiell marknad.

I kapitlet *Gammal mjölk* får läsaren bekanta sig med Åsens mejeri, ett litet mejeri med 15 anställda, som försökte ta marknadsandelar genom att sälja ”gammaldags mjölk”, men lustigt nog i väldigt moderna förpackningar; tvåliters plastdunkar. Gammaldags mjölk har en naturlig fetthalt, som kan variera mellan 3,8 och